

թեան խորանարդ կարողութիւնն է)։ Արեւէն աւելի պարզ է թէ առանց ձայնաւորի վանկ չըլլար. ուրիմն չխօսիր-ին առաջին վանկին ձայնաւորը ինչ որ է (ըթ է) մենք ալ ան կը չեշտենք, չ'խօսիր։ (Շեշտաւորը թի մասին չպիտի-ին առթիւ խօսեցայ արգէն)։

Հ. Ա. Ղ. ձանձրալի դառնալու աստիճան՝ յաճախ բանադէճի մէջ կը բերէ իր հայ լեզուի սէրը, անով կը ջանայ զօրացնել իր փաստերը, և անով կը ջանայ համոզուելու տրամադրել ընթերցողները։ Բայց սէրը երբեմն անգութ է, և իր սիրածը կը խոշտանդէ ալ, ինչպէս վերը տեսանք արդէն։ Ատկէ զատ Հայր Արսէն թող ինքզինք չնոյնացնէ հայ լեզուին հետ. մարդ կրնայ ձմեռուկն ալ սիրել, ինչ որ չնշանակիր թէ անոր հետ նոյնացած է. ուստի թող կարծել չտայ թէ ինք ինչ որ կ'ըսէ հայ լեզուն է որ կ'ըսէ։ Ատկէ ալ զատ Հ. Ա. Ղ. թող հաճի զիտնալ թէ հայերէնը զոնէ իրեն չափ կը սիրեն նաև անոնք որ առանց իր զիրու թեանց մէկ հարիւրերորդը ունենալու, կը ջանան սովորել ու սերտել զայն։ Ահա օրինակ՝ Կեսարացի Արքահամ աղան, բարեհամբոյր ալեւոր ծերունի մը որ հակառակ 50-60նոց մը ըլլալուն, դեռ կը ջանայ հայերէն սովորել ու խօսիլ, խնդիր չէ թէ ո՞րքան դժուարութիւն քաշէ. նա ևս Հ. Ա. Ղ. էն կամ ինծմէ պակաս չսիրեր հայ լեզուն։ Հայ լեզուն սիրելը միայն Հայր Արսէնին մենաշնորհը չէ։

Շարունակելի

Խ. Պ. ՔԱՐՏԱՇ



Ձ Բ Օ Ս Ա Ն Ք

Լամար իմաստուն՝ Հոմերոսի համար գէշ կը խօսէր, չէր հաւնէր։ Կառն Բանաստեղծ ուղեց Հոմերոսի պաշտպան րլլալ։ Լամար՝ Կառնի գրածին պատասխան չդրեց։ Բանաստեղծը կ'ըսէ. «Իմ շինած Հոմերոսի Զասագովութեան պատասխան չալ չես ուղեր, կը վախնաս որ ի՞նչ պատասխան որ քան՝ ամոր պատասխանն ալ կ'առնես։ Բայց լուռ կեցալովդ պատասխան առնել չես ազատիւ։ Գիբ մըն ալ պիտի հաճեմ»։ Լամարի Լաւրան Պատասխան անուցով։»

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿ, Համեմատական-Քննական Ուսումնասիրութիւն։ Գրեց Գոլի, Հ. Ա. Պետանցր Վ. Մատիկեան։ Վիեննա, 1930, երես 341, Գին Ժր. 4, — Ազգ. Մատ. Թիւ ՀԻԶ։

(Շար. նախորդ րիւկն և վերջ)

Հատորիս Բ. Մասը բաժնուած է երեք գլուխներու։ Առաջինին նիւթը կը կազմեն Արայ Գեղեցիկի համապատասխան ստատիկներ։ Հակիրճ նախարանէ մը յետոյ հեղինակը նկատողութեան կ'առնէ հետեւալ առասպելները. բարեկական Թամուզի և Իշդարի (էջ 174-184). փրենիկեան Ագոնիսի և Բաալթի կամ յունական Ափրոդիտէի (էջ 184-194). եդիպտական Ոսիրիսի և Իսիսի (էջ 194-199). փոլիզիական Ատալիսի և Կիւրեղէի կամ Ազգիստիսի (էջ 199-214). և ապա ասոնց հասարակաց գիծերը կը մատնանշէ մէկ կողմէն, և միւս կողմէն ալ երեան կը հանէ իւրաքանչիւրին մասնայատուկ յաւելուածական կէտերը (էջ 214-244)։

Տակաւին ստուգապէս չի գիտցուիր թէ այս առասպելը ո՞րեկէ կ'առնէ իր ծագումը։ Սակայն նկատի առնելով շատ մը փաստեր Մատիկեան կը գրէ. «Գարմանք չէ, եթէ հեղինակութիւն ունեցող գիտնականներ կը միտին այսօր հաստատուել թէ մեռնող, սգացող և յարուիրն առնող աստուծոյ պաշտօնը փոխառական ծագում ունի» (230-1)։

Երկրորդ գլուխին նիւթն է Արայ Գեղեցիկի յոյն մատենագրութեան մէջ։ Մատիկեանի նկատողութեան համաձայն «հոս քննութեան առարկայ եղող գրեթէ բոլոր հարցերն ալ՝ Պլատոնի ծանօթ հաստատածն իսկ մէջը հաշուելով, տակաւին վիճելի նիւթեր են» (244)։ Հեղինակը Արայի տեսակէտով հետզհետէ նկատողութեան կ'առնէ քանի մը զրոյցներ իբր «համեմատական առասպելներ, որոնց Արայի առասպելին հետ նոյնութիւնը կամ գէթ ներքին սերտ ազդրով կապուած ըլլալը փաստերը պէտք է ցուցնեն» (245)։ Նիկոսի անունով հին վիպը (էջ 245-255)։ — Ասիկա «հատակաւոր է աւելի և ամբողջական վէպին թեւրես հազիւ փոքրիկ մէկ բնկորը կացուցանէ» (246)։ Սոյն վէպը «Հայաստանի մասին շատ թանկագին տողեր պարունակելով հանդերձ՝ ի նպաստ Արայի առասպելի»

պելին ո՛ր է է դրաման արդիւնք չ'ընծայեր մեղի» (255): — Պղատնի էրու Պանիխացոյն նշանատր տասպկըր (էջ 255-288), որուն մասին խօսած են հին հեղինակներէն Կղեմէս Աղեքսանդրացի, Յուստինոս, Որոգիւնէս, Թէոդորեոս Կիւրացի, Օգոստինոս, Մակրորիոս, Կիկերոն, Առնոբիոս և Պրոկղ, որոնք կորցաւ քննութեան առնուած են զրքին մէջ: — Պղուտարքոսի ընծայուած «Վասն զեւոյց և յերանց անունով շատ հետաքրքրական գործը» (280), որուն Արայի տեսակէտով ամենէն կարեւոր կէտն է «Երասխ զեկն նուիրուած հաստածը» (281):

Ապա հեղինակը կը խօսի քարէ ծնող աստուածներու մասին, որոնց «որուն հայրենիքը յառաջակողման Փոքր Ասիան է» կը յայտարարէ (288): Քարէ ծնող աստուած մըն է Միհր: Ասոր պաշտամունքն ալ ինչպէս Մեծ Մօր անխուսափելի ձգողական ազդեցութեան տակ: «Նոյնիսկ Հոռովմայ մէջ ամենամեծ հանդիսութիւններով կատարուած իր խորհրդապաշտօնները ամենասերտ աղերսի մէջ էին Մեծ մօր, այսինքն՝ Կիւրիդիի պաշտօնին հետ» (288-9): «Ասկայն ան ալ ստոյգ է թէ . . . Միհրապաշտութիւնը իր ներկայ ձեւին մէջ խառնուրդ մըն է զիցաբանական բոլորովին այլազան հայնացքներու, արարողութիւններու և սովորութիւններու . . . » (292):

Երրորդ զուխը նուիրուած է բացատրելու Արայ անունը և իր ծագումը (304): Արայ անունին ստուգաբանութեան մասին գոյութիւն ունեցող կարծիքները կը յիշուին միասմի:

Արայի հետ նոյն է Արախը որ Բարեւաջինքու գլուխն անցաւ և Դարհ Ա. ի գէմ ապստամբութեան զրօշը պարզեց: Այս կարծիքը յայտնած է Պրոֆ. Յ. Հալէվի: Բասմաջեան չ'ընդունիր զայն: Մատիկեան կը հարցնէ. «Ի՞նչ գծաւորութիւն կայ մըտածելու, թէ ապստամբութեան հայագգի առաջնորդը Արախ կոչուած ըլլայ իր սեպհական ազգին մէջ պաշտուած ու սիրուած Արայի անունէն: Ի՞ր հօր Հալդիտա (կամ Խալդիտա) անունն իսկ Սերարտական զերագոյն աստուածը չի՞ յիշեցնենք» (308): Թերեւս ոմանք պիտի ուզէին առարկել Արախի վերջին կոկորդային իւ տառին մասին: Ըստ Մատիկեանի առիկա «մեծ զըժուարութիւն չի կրնար յարուցանել» (308):

Այսպէս հեղինակը կ'ընդունի Արայ և Արախ անուններու նոյնութիւնը, սակայն «երկու գէմքերու նոյնացումը անհասանկան է» (308):

Արայ նոյն է Արէսի հետ (էջ 309-320). — Մատիկեան «տեսնելով որ Արայի առասպելը շատ մը աստղային գծեր կը կրէ իր վրան», գոհունակութեամբ կը հրատարակէ հետեւեալ տեղիքը որմէ կը հասկցուի թէ «Արա գործածուած է իբր աստղի անուն, ձիւղ ինչպիս Հայկը» (309-10): «Նուազ է լուսին քան զարեգակն, նուազ է աստղ քան զլուսին, նուազ է Արայն քան զԱրուսեակն զեղեցիկ» (310): «Թէ Արայ անունով ո՛ր աստղը կամ մօլորակը կ'ակնարկուի հոս, զժբախտաբար չէ կարելի որոշ բան մը ըսել» (310): Հեղինակը զայն մասնաւորելու և որոշելու մասին «զժբախտաբար տակաւին վերապահ զիք մը բռնելու ստիպուած է» (311): Արդեօք կրնայի՞ք մեր կողմէն մատնանշել Հրատը, 'Αρης, Mars, իբրեւ այն մօլորակը որուն կ'ակնարկուի Արայ անունով վերելի համեմատութեան մէջ: Այդ համեմատութեան զործածած եղբերը, Եթէ առնենք ըստ հին աստղաբաշխութեան, բոլորն ալ մօլորակներ են. միակ բացառութիւնը աստղն է, որ պիտի գաղբէր բացառութիւն կազմելէ նոյնացուելով Աստղ(իկ) մօլորակին հետ, որուն տարբեր մէկ կոչումն է Արուսեակ: Այսպէս,

Նուազ է Լուսին քան զԱրեգակն,

Նուազ է և Աստղ քան զԼուսին,

Նուազ է Արայն քան զԱրուսեակն զեղեցիկ.

Իւրաքանչիւր համեմատութեան առաջին եզրը յաջորդին մէջ կը դառնայ երկրորդ: Այս կերպով հաւանական կը թուի որ երկրորդ համեմատութեան առաջին եզրը Աստղը, երրորդ համեմատութեան վերջին եզր Արուսեակին հետ նոյն ըլլայ: Մատիկեան մօլորակներու անուանց ցուցակին մէջ (Բարեւ.) Իշթար, (Ասոր.) Բալթի, (Պարսկ.) Անահիտ, (Յուն.) 'Αφροδίτη, անուններուն համապատասխան (Հայկ.) Լուսաբեր կամ Արուսեակ կոչումներուն կից զրաւ ըլլալու էր նաեւ Աստղիկը: Դիցարանական Արուսեակ-Աստղիկ նոյնացումէն յետոյ ահաւասիկ նաեւ աստղաբաշխական նոյնացումն սոյն երկու անուններուն: Նմանապէս զիցաբանական Արայ-Արէս նոյն-

նացումը ընդունելէ յետոյ (էջ 314) բնական է աստղաբաշխական Արայ-Արէսի նոյնացումն ալ:

Հնարաւոր է որ Արայ անունը մեզի տուած ըլլայ Աւեստայի մէջ յիշուող «հասարակ մարդու մը Արա (Ara) անունը, զոր Բարաթումէ... կը միտի Aramatay անունն կրճատուած մէկ ձեւը համարելու» (321): Ազոնց կասկածով կը վերաբերի այս տեսութեան հանդէպ. տարբեր չէ Մատիկեանի բռնած զիրքը:

Արայ սերած է «Araxes կամ Arat և կամ Araio(s)» (324) անուններէն: — «Ինծի բուրդովին անհաւանական կ'երեւայ առաջինը» (324), իսկ միւս երկուքը «ըստ հայերէնի ձայնաշրջական օրէնքներուն շատ ալ կարելի են և հաւանական» (325): Եւ սակայն «Ամէնէն աւելի ակնատուն դարձեալ Թրակեան Արեան է, որուն սեռ.ը կ'ըլլայ երբեմն նաև 'Αργεος» (325-6):

Վերոյիշեալ բոլոր կարծիքներն ու տեսութիւնները քննելէ յետոյ Մատիկեան կը յարէ. «Աւերմն այս ամէնը կը ցուցնեն, թէ միակ ուղիղ ճամբան ան է, որ զմեզ Արայ Գեղեցիկէն պրաւսոնեան Էրին միջոցաւ քրայկեան Արեան կը ցանի: Աս է ուղիղը, վասնզի ա'ս միայն ոչ թէ լուի Արայի առասպելը գոհացուցիչ կերպով կը մեկնէ, այլ և հայ ազգին ծագման համընթաց կ'ընթանայ» (326): Arya անունը վրայ խօսելու առթիւ հեղինակը կը շօշափէ նաև Արինեբու նախահայրներէ հարցը որու մասին «այսօր տիրող կարծիքն այն է, թէ... այս որբանը հարաւային Ռուսաստան և իր սարող երկրներէն եւ իրիմով (332): Ասկէ է որ բանուեցան Պարսիկներն ու Հնդկները, Փրոպիզացիներն ու Հայերը: Հայոց Փոքր Ասիայէն անցած ատեն մեր Արայ Գեղեցիկն ալ ենթարկուեցաւ փոքրասիական Մեծ Մօր ազդեցութեան. «և այս արդէն Արայի առասպելին համար շատ բան կը նշանակէ» (334):

Մեր մատենախօսականը բաւական ընդարձակեցաւ: Այս կերպով թերեւ յաջողինք ցոյց տալ հատորին կարեւորութիւնն ու բարձր արժէքը: Կան տակաւին բազմաթիւ կարեւոր և կնճառ հարցեր, որոնցմով ի հարկէ հնարաւոր չէ զբաղիլ մատենախօսականի մը անձուկ սահմաններուն մէջ:

Ն. Վ. Պ.

ԻՍԼԱՄԷ ՀԱՅ ՄԱՍԵՆԱԳՐԱԿՈՒԹԱՆԱԿ:
ՄԷՋ. — Կ. Դրիզորի Տաքեւացոյ ընդդէմ անկապ. ր. ի Քառունէ Քաղածու: Ուսումնասիրեց եւ հրատարակեց՝ **Բարդէն Սպա. Կիւլթւելեան, Վիեննա, Միլիթարեան Տպարան. 1930: Ազգային մատենադարան, քիւ ՃԻՊ. Էրես' 240. Գին' 3 մրան (26. Լազրի չորս լուսանիստ պատկերներով):**

Գործին սկիզբ կայ ներկայ հրատարակութեան շուրջ շատ հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը իբր «յառաջարան», ուրկէ կը տեղեկանանք թէ Սրբազանը (այժմ Աթոռակից Կաթողիկոս) 1906-ին երբ կը խմբագրէր «Լոյս» շաբաթաթերթը, տպագրեալ «Հարցմանց Գիրք»ին մէկ մութ կէտը ստուգելու համար կը գրմէ Կ. Պոլսոյ Ազգային մատենադարանի — որուն պեւնէր ինք և նոր ցուցակը կազմած էր ըստ Տաշեան գրութեան — ձեռագիր մէկ հատորին. գոհացում կը գտնէ ու նկատելով որ «լրջօրէն անխնամ հրատարակութեան մը առջև»ը կը գտնուի, ամբողջութեամբ տպագրիւր կը բաղդատէ ձեռագիրին հետ և դէմ յանդիման կը գտնուի բանասիրական յայտնութեան մը. ձեռագրին մէջ կար նաև Գր. Տաթեւացոյ «Ընդդէմ Տաճկաց»ը, զոր զանց ըրած էին լոյս ընծայել Հ. Գ. ին հրատարակչները: Սրբազանը ժամանակին հազիւ քողարկումով մը կը յայտնէ իր գիտը «ահարկու գրաքննութեան» մը պատճառով. որուն խստութեան և ծիծաղելիութեան չափը կը ցուցնէ իր յիշած սա գրութեամբ:

«Օրմուտեան Ս. Քենասուր ստորագրութեամբ գտնու կրօնական նիւթ մը (Համապատմում) կը մշակէր Լոյսի մէջ և գրաքննները... ջնջեց անոր յօդուածին մէջէն քաղաւորացի... աւետարանական բանը. զիտեղ տալով թէ ատիկա կրնար մեկնուիլ Գահաժառանգին և կամ կայսերացուն իշխաններու վրայ...»: Այս պայմաններու տակ բնականաբար այդ միջոցին ինք պիտի չկարենար հրապարակային ուսումնասիրութեան նիւթ ընել կամ ի լոյս ընծայել զայն. ուստի անոր վրայ իւրովի աշխատելէ ետք կ'որոշէ «նաև Հայ Մատենադարութեան մէջ, Տաթեւացիէն յառաջ և յետոյ, իսլամի և տաճկութեան մասին բոլոր գրութեաները պրպտել, հաւաքել, դասաւորել և հրատարակել քննական մեթոտով»: Զանազան պատճառներով Սրբա-